

Зоран ЛАКИЌ

ПРОСВЕТНАТА ПОЛИТИКА НА НАРОДНАТА ВЛАСТ ВО ЦРНА ГОРА 1941—1945

Револуцијата на народите на Југославија од 1941—1945 година, се разликува, во однос на другите револуции, и по посебниот третман на просветата во неа. Оваа значајна област на општествено дејствување беше сфатена и како средство и цел на револуционерната преобразба на општеството. На самиот почеток на НОВ и револуцијата од 1941—1945 година, во партизанскиот печат, кој излегуваше во Црна Гора, меѓу другото пишува: „Книгата ни помага да ја освоиме слободата, слободата ќе ни овозможи да ја освоиме книгата... Според тоа книгата и културната работа мораат да бидат нераздвоен сопатник на нашата борба за слободата“.¹⁾ Во многубројните документи што излегуваат во текот на НОВ и Револуцијата наидуваме на слична оценка за просветната работа. Така во рефератот на д-р Обрен Благојевиќ, кој беше поднесен на II заседание на црногорскиот партизански парламент во Колашин во февруари 1944 година, меѓу другото се вели: „Една од нашите најважни задачи е подигање на општото просветно и културно ниво на широките народни маси. Најдобар доказ за тоа е фактот што борците на нашата Народноослободителна војска носат покрај пушка секогаш и книга, како свое второ, важно оружје во борбата за слобода“.²⁾ Најпосле, на крајот од победоносно завршената војна и Револуцијата, највисокиот орган на власта во Црна Гора, констатира дека е „постигната полна согласност да се вложат сите напори за итно решавање на најактуелните прашања од народната просвета“.³⁾

1. Реализиран степен на развојот на просветата до 1941 год. — Гледано во тој контекст општите општествено економски и политички услови што владееја во Југославија меѓу двете војни, се одразуваа на нејзината просветна политика и во крајна

¹⁾ „Младинско движење“, бр. 1/1. II 1942.

²⁾ Д-р Зоран Лакиќ, ЦАСНО — Збирка на документи, Титоград 1975, стр. 569.

смисла на материјалната основа на образованието (просветата): на мрежата на просветните институции и нивната распространетост, условите за школување и најпосле, влијаеја и на општото ниво на писменоста кај народот.

Познато е дека малку се водеше сметка за бројот, преместувањето и структурата на училиштата на неразвиеното подрачје, какво што беше подрачјето на Зетската област, која главно се поклопува со подрачјето на Црна Гора. Структурата на училиштата по видот, бројот и местото каде се наоѓаат, не ги задоволуваше потребите на населението во Црна Гора. Додека бројот на училиштата многу бавно растеше по обединувањето 1918 година, бројот на неопфатените школски деца несразмерно растеше. Оваа основна теза ја потврдуваат статистичките податоци;

— Во учебната 1923/24 година работеа 342 училишта со 23.472 ученика. Едно училиште доаѓало на 942 жители, еден учител на 444 и еден ученик на 13 жители;

— Учебната 1929/30 година работеа 372 училишта со 30.070 ученика. Едно училиште доаѓаше на 914, а еден ученик на 11 жители;⁴⁾

— Учебната 1939/40 година имаше 440 основни и виши школи со 37.620 ученика, што претставуваше 49,8% од вкупниот број деца за школување. На 10.000 жители се паѓаше 11,03 училишта.⁵⁾

— По заостанатоста во оваа смисла Зетската област се наоѓаше на трето место во Југославија. Таа заостанатост се надополнуваше со напорот на народот да ги школува своите деца надвор од Југославија и со настојувањето на КПЈ со воншколска активност да се допринесе за општопросветното издигнување на народот.

Уште понеповолна беше ситуацијата кај возрастното население, кое главно беше неписмено. Статистиката бележи дека 1921 година само 32% од населението беше писмено. Писменоста на жените беше поразителна — само 12%. Повеќе неписмени имаше само во Босна и Херцеговина (19% писмени) и во Македонија (16% писмени). Инаку, процентот на неписмените во земјата беше 48%.⁶⁾

И во 1931 година процентот на неписмените во Црна Гора беше многу висок — 66,04%. Најголемиот процент неписме-

³⁾ Исто, стр. 500. Извештај за работата на Претседателството на ЦАСНО од 3 до 4 заседание, што е поднесен во април 1945 год. во Цетиње.

⁴⁾ Алманах на шематизмот на Зетската бановина, Сараево 1931, стр. 94 и 95.

⁵⁾ ОД-р Боко Пејовиќ — Просветната и културната работа во Црна Гора 1918—19, Цетиње 1982, стр. 18.

⁶⁾ Исто, стр. 44.

ни имаше во Бијело Поле (72,3%) и Беране (69,1%) и Плевље (68,3), а најмал во Котор (26,8%) и во Цетиње (47,9%). Југословенскиот просек изнесуваше 44,6% неписмени.⁷⁾

Ваквата состојба на писменоста на населението беше одраз на општествено-политичките односи кои владееја во земјата. Во секој случај тоа неповолно влијаеше и врз развојот на свеста кај народот, на можноста за согледување на потребите од заедничка борба, на соединувачкиот фактор во заедничката држава и перспективите на нејзиниот развој.

2. Просветната политика на окупаторот — италијанските окупатори настојуваша ваквата катастрофална положба во областа на просветата да ја искористат за ширење на меѓународната нетрпеливост. Затоа тие му ја честитаат „слободата“ на црногорскиот народ и неговото „избавување“ од српската „окупација“ и доминација. Со кралевскиот декрет од 20. мај 1941 година. Бока Которска беше анкетирана како „интегрален дел на италијанското кралство“, што значи дека на тој дел од Црна Гора беше проширено италијанското законодавство, со тоа и оној дел на законодавството кое го регулира прашањето за образованието. Наставата во училиштата се изведуваше на италијански јазик. Веќе на 17. септември 1941 година италијанските окупаторски власти издаваат наредба за задолжително учење на италијанскиот јазик во сите средни стручни училишта на целото подрачје на окупирана Црна Гора.⁸⁾ И во двата наведени примера интенцијата беше иста — отворање на процесот на фашизирање на училишната младина, која сакаше окупаторот да ја има под контрола, за да створи илузија дека состојбата во окупирана Црна Гора се консолидира, во крајна смисла за да може полесно да го скрши отпорот и борбениот морал кај народот.

На овие акти на духовно насилство на окупаторот, организиран отпор дава КП на Црна Гора, која од јули 1941 година го поведе народот во ослободителна и револуционерна борба. Покраинскиот комитет на СКОЈ за Црна Гора, Бока и Санџак реагираше брзо, и на 24 септември 1941 година упати декларација за бојкотирање на училиштата од страна на средношколската младина. Во неа меѓу другото се вели: „Зошто фашистите отвораат средни училишта во Црна Гора, кога тие училишта, па дури и универзитетите, не работат редовно во самата Италија. Сигурно им дошло до тоа црногорската средношколска младина без никаков застој да го продолжи своето школување. Ним, кои го ставаја под фашистичко ропство сиот наш

⁷⁾ Исто, стр. 44—45.

⁸⁾ Архив на Војно-историскиот институт во Белград, Архив на непријателските единици, К—739; 1/2-а—73. Наредба бр. 158.

народ, кои ги интернираат дури и децата во лулките, кои ги нападнаа и оплачкаа домовите на истите тие средношколци“⁹⁾

Покраинскиот комитет на СКОЈ за Црна Гора, Бока и Санџак, ги објави вистинските причини на овие перфидни акти на италијанските окупаторски власти, па во наведената директива инсистира средношколската младина да одговори со масовно бојкотирање на училиштата. Исто така се сугерираше „извесен број наши добри младинци да одат в училиште, за да може преку нив таму да се работи, да се организира отпор и диверзии и известетелна служба“¹⁰⁾

Оваа акција потполно успеа. Голем број од најголемите училишта во Црна Гора ја бојкотира наставата. Намерите на италијанските окупаторски власти беа оневозможени. Црногорската младина на сличен начин ги спречуваше и сите други акции во текот на НОВ и Револуцијата 1941—1945 година, со кои окупаторите се обидуваа да ја индоктринираат училишната младина преку фашизирање на училишните програми и наставата во целина.

3. Првите форми на просветната работа на ослободената територија во Црна Гора. — Многубројни се партиските документи и документите на останатите институции на НОД во кои се даваат високи оценки за значењето на просветната работа во општата борба за слобода. Тој политички став за третманот на просветата е преточен во конкретна акција со создавањето на првата слободна територија во Црна Гора. Како што е познато во јули 1941 година беше ослободена голема територија од Црна Гора на која слободно живееше 80% од нејзиното вкупно население. Во широко разгранетата мрежа органи на народната власт се организираа тела кои се занимаваа исклучиво со прашањето за просветата. Во околискиот НОО во Беране во јули 1941 година, меѓу петте секции, се формира, и многу успешно работеше, културно просветна секција.¹¹⁾ И во општинскиот НОО во Грахово, на крајот од 1941 година, постоеше Централен културен одбор. Во селата постоеја селски културни одбори.¹²⁾ И во воените единици постоеја слични ор-

⁹⁾ Зборник НОБ III, 1, док. бр. 14, стр. 40.

¹⁰⁾ Исто, стр. 41.

¹¹⁾ Архив на Историскиот институт, Титоград, VIII 1—5 (1941), Записник од Скупштината на делегатите за избор на Народниот одбор на ослободувањето, одржано на 21.VII 1941 год. Овој документ е, инаку, објавен во Историски записи, Титоград, бр. 1—2/1956.

¹²⁾ АИИТ VIII 1—6/41. Интересно е да се истакне дека такви тела при органите на власта не постојат во други регии од земјата, кадешто инаку, има остварено висок степен на организација на слободната територија. Како пример се наведува Градскиот НОО во Чачак, кој дури и во октомври 1941 год. немаше просветна секција во својата организациона структура.

гани чија основна задача беше организирањето на културно просветната работа. Културно просветната работа во воените единици беше координирана со работата на НОО, кои ја водеа севкупната културно просветна политика на целокупното подрачје на ослободената територија.

Отворањето на училишни и вонучилишни форми на образование се јави како логично продолжување на политиката на НОП. Кон крајот на 1941 година почнаа со работа првите партизански основни училишта на поширокото подрачје на Цетиње, а во почетокот на 1942 година, работеа основните училишта и во Дурмиторската околица.¹³⁾ Начинот на работата во нив беше прилагоден на воените услови — во поглед на сместувањето, наставните средства, наставниот план и програмата, наставниот кадар и самите посетители. Многу згодна форма за просветната работа беа аналфабетските курсеви. Воените услови не дозволуваа пошироки зафати и затоа се остануваше, во првата фаза, на простите форми од просветната работа, кои овозможуваа само почеток на организирана работа на ова многу важно поле во општествениот развој. Но, во исто време, не може а да не се потенцира дека всушност тие почетнички резултати во некои подрачја на Црна Гора, беа први и единствени, од проста причина што до тогаш не беше ништо реализирано на тој план.

4. Конституирањето на просветните организации и проширени форми на работа во периодот од 1943—1944. — Конституирањето на АВНОЈ кон крајот на 1942 година по многу нешта претставува пресвртница во историјата на НОВ и социјалистичката револуција. Тоа може да се каже и во областа на културно просветната работа. Односно, во Резолуцијата на првото заседание на АВНОЈ се вели дека АВНОЈ ќе се ангажира „да го подигне просветното ниво на населението“.¹⁴⁾ Во Извршниот одбор на АВНОЈ се организира Просветен оддел кој ја водеше просветната политика. Првиот повереник беше Павле Савиќ, познатиот научник и академик.¹⁵⁾ Просветниот оддел се грижеше постоечката просветна работа, организационо и содржински да ја усклади на сè поголемото подрачје на слободната територија, да ја канализира и уште повеќе да ја издигне. Со други зборови, требаше, во интерес на потребите што растеа во текот на НОВ и Револуцијата да внесе во таа работа повеќе систематичност, да ја координира активноста на сè поголемиот број субјекти и постепено да ги усовршува новите форми во просветната работа.

¹³⁾ Д-р Зоран Лакиќ, Народната власт во Црна Гора 1941—1945, Цетиње — Београд, 1981, стр. 139.

¹⁴⁾ Прво и Второ заседание на АВНОЈ, Београд 1953, стр. 58.

¹⁵⁾ Исто.

Просветниот оддел на Извршниот одбор на АВНОЈ, уште тогаш ја канализираше целокупната културно просветна дејност во трите основни вида: 1) народните основни училишта, 2) аналфabetски курсеви и 3) народни универзитети. Во таа смисла беа издавани и конкретна упатства.

Општата воено политичка ситуација по Првото заседание на АВНОЈ, не дозволуваше да се реализираат така замислените просветни активности. Всушност таква беше и оценката на претседателот на АВНОЈ д-р Иван Рибар, што ја искажа на II Заседание на АВНОЈ во Јајце во ноември 1943 година. Одделението за просвета му беше поверено на Едвард Коцвек, познатиот културен работник од Словенија.¹⁶⁾ Националниот комитет за ослободување на Југославија, како извршен орган на АВНОЈ темелно го анализираше прашањето за просветата на седницата што се одржа на 13. мај 1944 година. Истиот ден беа издадени упатства за организирање на просветата, во кои се предвидени три различни и определени форми: 1) општо народно просветување, 2) училишно просветување, 3) културна дејност.¹⁷⁾ Евидентна е модификацијата на поранешните ставови во поглед на понатамошниот развој на просветата, како и причините кои доведоа до тоа.

Ваквата организација главно беше задржана до крајот на НОВ и Револуцијата 1945 година. За време на создавањето на Првата единствена влада на нова Југославија во март 1945 година, ресорот на Министерството за просвета му беше поверен на Владислав Рибникар.¹⁸⁾

Просветната политика на АВНОЈ во Црна Гора ја следи највисокиот орган на власта — Земското антифашистичко веќе на народното ослободување за Црна Гора и Бока (ЗАВНО) и покасно — Црногорската антифашистичка скупштина на народното ослободување (ЦАСНО), односно нивните просветни органи. При Извршниот одбор на ЗАВНО за Црна Гора и Бока беше формиран, во ноември 1943 година, Просветен оддел на чие чело беше универзитетскиот професор Радован Лалиќ.¹⁹⁾

Во првите Упатства за работата на НОО, што ги издаде на 26. ноември 1943 година Извршниот одбор на ЗАВНО за Црна Гора и Бока, што претставуваат воедно и прв и, би рекол и најзначаен акт на овој орган на власта, им беше наложено на сите органи од власта на теренот, „со сите средства да ја развиваат политичката свест кај малите и да го подигаат нивното културно и просветно ниво“, да „организираат курсеви за не-

¹⁶⁾ Исто, стр. 230.

¹⁷⁾ Исто, стр. 244.

¹⁸⁾ Слободан Нешовиќ, Создавање на нова Југославија, Београд 1981, стр. 562.

¹⁹⁾ Зоран Лакиќ, ЗАВНО на Црна Гора и Бока, — Збирка на документи, Титоград 1963, стр. 7.

писмените, возрасни мажи и жени“. „Ова е една од најважните задачи кои стојат пред народно ослободителните одбори“.²⁰⁾ На Второто заседание на ЗАВНО за Црна Гора и Бока кое се одржа исто така во Колашин, на 16. февруари 1944 година, се констатира дека културно просветната работа „не можеше доволно да се развива, поради големите тешкотии, што се создадоа со намалувањето на учителите, училишта и потребните учебници“.²¹⁾ Се инсистираше на потребата „веднаш да се отворат поголем број аналфабетски курсеви за неписмени, исто така и училишта секаде каде што постојат услови за тоа, треба да се отворат што поскоро“.²²⁾

Просветната политика перманентно го привлекува вниманието на овој најважен орган на власта во Црна Гора, кој на седницата на својот извршен одбор од 20. февруари 1944 година заклучи — кратко, јасно и енергично: „Треба да се пристапи кон еден темелит просветен план“.²³⁾ И навистина, уште во почетокот на март беше одлучено „на целата ослободена територија на Црна Гора да се отворат основни училишта и тоа најмалку по една во секоја општина. Во општините каде што постојат услови треба да се отворат и по неколку школи. Но во секој случај ни една ослободена општина не смее да биде барем без едно основно училиште. Со отворањето на училишта да се отпочне веднаш, така што предвидениот број училишта да биде отворен во текот на месец март, а најдоцна до 6. април“.²⁴⁾ Со ова барање беа упатени и сугестии како да се надминат сите тешкотии кои би се појавиле во текот на реализацијата на оваа енергична акција и највисокиот орган на власта во Црна Гора. Тие се однесуваа на поправки на училишните згради, обезбедување на училишен материјал, ангажирање на учители, запишување на ученици, исхрана на вработените и т.н. Исто така се сугерираше отворањето на училиштата да биде на свечен начин со пригоден говор и културно уметничка програма. Интересно е инсистирањето по тој повод да се пее химната, Хеј Словени“. Забележано е дека на приредбите не се пее оригиналниот текст на словенската химна, туку некои стихови се менуваат. Тоа е потполно погрешно. Како во училиштата така и на приредбите, химната мора да се пее во првобитниот, оригинален текст без никакви измени. Во прилогот го даваме оригиналниот текст на химната“.²⁵⁾

²⁰⁾ Исто, стр. 117/118.

²¹⁾ Исто, стр. 148.

²²⁾ Исто, стр. 161.

²³⁾ Исто, стр. 166.

²⁴⁾ Исто, стр. 181/1982.

²⁵⁾ Исто, стр. 183.

Им беше ветено на училишните власти на теренот дека набрзо ќе биде изработен и испратен наставен план и програма. Навистина тоа се реализира во почетокот на април, односно на 5. април 1944 година.²⁶⁾ Беше предвидено да се предаваат предметите кои и до тогаш беа во наставата: српски јазик, математика, историја, географија, биологија, веронаука, убаво пишување, цртање, пеење и физкултура. Им беше дадена полна слобода на учителите сами да одлучат што ќе предаваат од наставниот материјал. „До колку во текот на работата се појават прашања кои учителот сам не може да ги реши, предвидено е во Упатствата, тој да обрати до просветното одделение на околинскиот народноослободителен одбор за помош. Од своја страна околинскиот НОО ќе поднесува за сите прашања во школството редовни и по потреба вонредни извештаи до Просветното одделение на овој Извршен одбор. На редовните месечни конференции како што е нагласено во нашиот циркулар од 11. март 1944 година, учителите заедно ќе ги анализираат сите актуелни училишни и просветни прашања“.²⁷⁾

Набрзо се покажаа резултатите од студиозната работа во областа на просветата, бидејќи беа отворени училишта и во оние места во кои до тогаш не работела. Училиштата станаа жаришта за подигање на општото културно ниво кај народот и вистински просветни центри во селата и општините. Во нив се одржуваа и аналфабетски курсеви и многу други различни активности од областа на образованието, културата и уметноста.

Просветната практика од работата на просветните тела на ЗАВНО ја продолжуваат и понатаму ја унапредуваат просветните органи на Црногорската антифашистичка скупштина на народното ослободување, цело време од постоењето — од јули 1944 година до април 1945 година. До крајот на 1944 година направени се околу 40 позитивни интервенции од страна на одделението за просвета на ЦАСНО. Позитивната практика, стекната во работата на просветните органи на поширокото подрачје во Југославија, се пренесува и се препорачува.²⁸⁾ Постојано се унапредува просветната организација. Sprema Упатствата на Претседателството на ЦАСНО од 4. октомври 1944 година, просветната организација во Црна Гора го има следниов изглед: „Центар на нашата просветна организација е Одделението за просвета при Претседателството на ЦАСНО. Работата на одделението е поделена на четири оддела, а тоа се: а) Оддел за општо народно просветување, кој се грижи за аналфабетските курсеви, различни просветни курсеви, за народните универзитети, просветните приредби и печатот, б) Оддел за училиштата,

²⁶⁾ Исто, стр. 234.

²⁷⁾ Исто, стр. 23.

²⁸⁾ З. Лакиќ, ЦАСНО, н.д. стр. 200.

кој се грижи за основните и сите останати школи, средношколски курсеви, снабдување на училиштата, курсеви за наставници, за учебниците, за наставниот план и програма, в) Оддел за култура, кој му пружа на народот културно-уметнички дела, го поттикнува културното творење, организира домови на културата, ги организира културно-уметничките работници, г) Оддел за просветна администрација и персонал, кој собира податоци за училиштата и курсевите, за посетителите и наставниците. Поради сложеноста и разгранетоста на просветната работа, како и поради развиеноста на сите три форми на народното просветување: општо-народно, школско просветување и културната дејност, потребно е Одделението за просвета во околскиот народно-ослободителен одбор да се прошири и да се земат уште веднаш потребниот број луѓе, за да може сите работи успешно и на време да се завршат. Со време организацијата на Одделенијата за просвета во околските одбори ќе треба да имаат четири стручни лица, покрај членот во самиот одбор, кој се грижи за просветата“.²⁹⁾ Покрај просветните одделенија кои постојат во сите околски НОО, по општините се организираат и народни просветни одбори, како оперативни одбори, како оперативни органи за прашањата со просветата и културата.³⁰⁾ Составени се од претставници од: родителите, АФЖ, младинци, од народноослободителниот фронт и просветни работници, а се наоѓаат под непосредно раководство на просветното одделение на општинските и околските НОО. Се грижат за сите потреби што се неопходни за функционирање на училиштата. Организираат аналфабетски курсеви и го стимулираат отворањето и работата на домовите за култура, во кои е сосредоточена како просветната, така и културната работа во општините.

Важно е да се спомне дека кон крајот на 1944 година просветните органи во Црна Гора издадоа посебни Упатства за собирање на сите печатени работи кои имаат културно историско значење и Упатствата за заштита на културно историските и уметничките споменици, од неподвижен и подвижен карактер.³¹⁾ Овие мерки зборуваат за зголемената иницијатива во сите културно просветни работи и за необичниот интензитет на работа во оваа важна област од општествениот живот.

5. Конференција на просветните работници од Црна Гора и основање на Педагошкиот совет. — Сè поповолниот развој на општата политичка ситуација на југословенското и цотесното црногорско боиште, овозможија сè повеќе да се задоволуваат

²⁹⁾ Исто, стр. 180.

³⁰⁾ Исто, стр. 200.

³¹⁾ Исто, стр. 230/231.

зголемените потреби на народот и младата држава за унапредување и понатамошното развивање на културно просветната дејност. Значаен придонес во таа смисла даде Првата конференција, всушност Конгресот на просветните и културните работници на Црна Гора, која се одржа во Никшиќ на 8. ноември 1944 година.³²⁾ Иницијативата за нејзиното одржување потекна од Претседателството на ЦАСНО, кое оцени дека се јавуваат проблеми и како последица „што ние сè уште немаме просветни организации“, за „да можат правилно да се решаваат сите тековни прашања, бездруго треба да се формираат просветни совети“. Истиот орган заклучи „да се свика конференција за сите просветни работници од Црна Гора“.³³⁾

Грижата што ја покажа највисокиот орган на народната власт во Црна Гора за одржувањето на конференцијата на просветните работници, позитивно влијаеше на процесот на нивните подготовки. На конференцијата присуствуваа културно просветни работници од сите краишта на Црна Гора: учители, професори, свештеници, студенти, ученици и т. н. Во нејзината работа учествуваа и најистакнатите личности од општествено политичкиот живот на Црна Гора, што зборува за големото значење што му се даде на овој договор на просветните работници од Црна Гора. Актуелноста на тематиката што се разгледуваше се насираше и во насловите на поднесените реферати: 1) Народното ослободителната борба и просветата (професор Нико Павиќ) и 2) Целите и задачите на нашата народна просвета (професор Јагош Јовановиќ).

Рефератите, за жал, не се сочувани. Според сеќавањата на авторите, во рефератите е истакнато дека не е доволно само да се даде право на школување, туку и да се создадат услови за школување; училиштата мора да бидат така организирани да му служат на народот, да бидат народни во вистинската смисла на зборот. Особено е истакната неопходноста од сопствена иницијатива на секој просветен работник, кој не смее да бара и да чека наредба за секоја работа. Начинот на кој се изнесени овие важни прашања беше доволно провокативен така што предизвика жива дискусија во која учествуваа, според новинарот на „Победа“, навистина голем број делегати.³⁴⁾

Во расправата се изложени принципите за развојот на просветата во воени услови и воопшто конкретни прашања за културно-просветниот живот на целокупното подрачје на Црна Гора. Расправата, понатаму се водеше и за народното просветување, за аналфабетските курсеви, за подигањето на културно-

³²⁾ Победа, бр. 18.XI 1944.

³³⁾ З. Лакиќ, ЦАСНО н.д. стр. 92 и 93.

³⁴⁾ Победа, бр. 18.XI 1944.

то ниво на народот, за отворање на домови на културата, читални, библиотеки. Беа разгледувани и некои исклучиво стручни прашања за изведување на наставата, за насоченоста на училиштата, за можностите за реализирање на наставниот план и програма имајќи ги предвид материјалната положба и кадровските можности, за учебниците и другата литература и за други наставни средства кои се неопходни за изведување на наставата и т. н. Стана збор и за потребата да се сочува „чистотата на нашиот убав јазик“.

Темите за кои беше водена расправата произлегуваа од поставените задачи и цели на оваа „прва стручна конференција кај нас“ во Црна Гора, која на широка основа расправаше „за сите културно просветни прашања, кои денес и во најблиска иднина стојат пред нашата државна власт и културно-просветните работници“ — се вели во еден документ во одделението за просвета на Околискиот НОО во Никшиќ.³⁵⁾ Всушност, сите прашања што се покренаа на оваа конференција, станаа долгорочна задача на Просветниот совет, кој беше формиран во оваа пригода како советодавен орган на Поверенството за просвета на Претседателството на ЦАСНО. Во неговиот состав влегоа афирмирани просветни работници, а меѓу нив универзитетски професори, искусни средношколски професори и учители, студенти и ученици, како што се: Павле Милјаниќ, професор на универзитетот, д-р Лав Нетовиќ, директор на гимназија, Душан Ѓурановиќ, директор на граѓанско училиште, Михајло Делибашиќ, професор, Крстиња Спасојевиќ, професор, д-р Блажо Раичевиќ, професор, Нико Мартиновиќ, професор, Буко Стојковиќ, училишен инспектор, Даница Дапчевиќ, учителка, Филип Раичевиќ, учител, Душан Поповиќ, професор, Михајло Чукиќ, наставник во граѓанско училиште, Стеван Ѓуровиќ, учител, Богдан Пејовиќ, учител и Алексије Обрадовиќ, апсолвент на филозофија.

Составот на ова стручно тело влеваше сигурност и надеж дека успешно ќе продолжи и понатаму ќе се развива педагошката мисла, која во Црна Гора влече корени од старата Црна Гора и има долгогодишна традиција.

На VIII седница на Претседателството на ЦАСНО (3. I 1945) се разгледани резултатите од Првата конференција на просветните работници од Црна Гора. Ќе го цитираме тој дел од записникот на оваа седница:

„Подвлекувајќи ги резултатите кои ги даде Конференцијата на просветните работници во Никшиќ, се мисли дека со нив треба да се продолжи, бидејќи овде освен донесувањето на плановите за работа и анализирањето на проблемите во просветата, просветните работници се запознаваат со НОВ и насо-

³⁵⁾ Меѓуопштински архив, Никшиќ, несредена граѓа.

ките во просветата на кои треба да им служат. Потребно е што побрзо да се отворат училишта, по можност сите видови училишта. Овде се наметнува итноото решавање на проблемот со исхраната на учениците, имајќи при тоа предвид дека во спротивен случај на голем број ученици би им било оневозможено посетувањето на училиштето³⁶⁾

Како дел од резултатите од оваа конференција следуваше предлогот за реорганизација на Поверенството за просвета, кое беше конципирано со четири одделенија: 1. за општа на родна просвета, 2. за школство, 3. за култура и 4. за администрација, која беше брзо усвоена, се разви работа со поголема стручност и организираност. Организирани се конференции на просветните работници во околските места или на пошироки региони, како на пример во Цетиње, Нови Пазар (за учителите од Полевалје и Бијело Поље), Колашин и др.

Еден од заклучоците на Земската конференција во Никшиќ, беше што побрзо да се одржат стручни учителски курсеви. Воено-политичката ситуација во Црна Гора беше таква, да и покрај сите настојувања, по горе наведените заклучоци можеше да се постапи дури во почетокот на 1945 година. Тогаш со ред се одржаваа курсеви за учители во Плевље, Бар, Андријевица, Подгорица, Цетиње. Изборот на кандидатите за курсот го вршеа просветните одделенија при НОО, раководејќи се, пред сè, од приврзаноста на кандидатот кон народнослободителното движење. Се водеше сметка за тоа да се ангажираат што повеќе интелектуалци кои привремено би ги заменуваа учителите додека се на курс, за да не би трпела наставата поради нивното отсуство и да одат на курс само оние привремени учители кои мислат во иднина да се посветат на таа струка — ученици со четири или повеќе класа гимназија, учителска или некое друго средно училиште.

Оценките и забелешките на Првата конференција на просветните работници од Црна Гора и основањето на Педагошкиот совет со означување на неговите конкретни задачи, претставуваа драгоцен помош за органите на народната власт во постојаните настојувања да се унапредува просветната работа која што навистина земаше голем замав кон крајот на 1944 година и првите месеци од 1945 година. Постојани импулси на ова му даваа највисоките органи на власта во Црна Гора. Во првите четири месеци од 1945 година ЦАСНО направи 383 различни интервенции во областа на просветата. Голем број интервенции се направени во врска со прашањата за исхрана на населението и војската (1028), потоа во врска со градежништвото (503), и на крајот, во врска со финансиите (450). По просветата се наоѓаа дејностите како што се: народното здравје (322),

³⁶⁾ З. Лакиќ, ЦАСНО, н.д. стр. 116.

земјоделството (393), информациите (194), шумарството и рударството (156), трговијата и индустријата, внатрешните работи и т.н.³⁷ Со нормативни акти се регулирани сите поважни работи во оваа област: организацијата и задачите на народно-просветните одбори, општонародното просветување, отворање на гимназии, средни стручни училишта, наставен план и програма, учебничка литература, стручни курсеви, курсеви и конференции за наставници и учители, состојбата со детските забавишта, детските домови и куќни, отворање на подвижни домаќински училишта, материјалната состојба на домаќинските училишта, материјалната состојба на учителите, работата на аналфабетските курсеви, создавање на народни университети и т.н.

Наспоредната анализа на овие документи се слични кои ги издаваше АВНОЈ или земските органи во други средини упатуваат на заклучокот за некои разлики. Предочените разлики всушност се потврда за почитувањето на специфичните услови за секое подрачје во нашата земја.

Како последен резултат од договорот на просветните работници од Црна Гора на својата Прва конференција во Никшиќ и перманентната активност која следеше на целото подрачје на Црна Гора може да се смета сè она што е констатирано на IV заседание на ЦАСНО во април 1945 година:

„дека на територијата на 10 околии работат 436 основни училишта, од кои 74 новоотворени, во оние места кадешто пред војната ги немаше, дека ги посетуваат 22.546 ученика, од кои 9.331 се ученички, во училиштата се ангажирани 582 учители, од кои 178 се без стручна подготовка... Во 9 гимназии (освен плевљанската) има околу 6.670 ученика, 102 одделенија само со 132 наставника... Според непотполните податоци работат 156 аналфабетски курсеви секој со просечно 26 посетители, а тоа вкупно изнесува 4.056 посетители“.³⁸

Познато е дека некои од планираните задачи на просветната политика не беа реализирани од причини кои се вака објаснети во цитираниов извештај за работата на Претседателството на ЦАСНО меѓу своето III и IV заседание: „Основањето на високи школи, за кои сè уште немаме услови, а потребата од научни испитувања на нашите природни богатства е голема и неопходна, може доста успешно да се реши со создавање на научни станици, кои ќе бидат центри и извори на науката. Тие во нашиве услови се попрактични од универзитетот. Кај нас би требало да се основа метеоролошка станица, станица за испитување на карстот, хидробиолошка станица и станица за испитување и подобрување на сточарството, овоштарството, паштата и други“.³⁹

³⁷) Исто, стр. 17.

³⁸) Исто, стр. 500—502.

³⁹) Исто, стр. 503.

Во заклучокот потребно е да се каже дека низ НОД и Револуцијата беше повеќепати зголемена функцијата на просветата и беше проширена нејзината традиционална улога. Многу стекнати искуства се карактеризираат со рационалност; како такви вршеа поттикнувачка улога и значат придонес на теоријата и политиката во образованието. Професорите, наставниците и учителите, место пушки зедаа кредити, а учениците книги, тоа беше најубав израз на новиот однос кон оваа најважна општествена дејност. Така преку културно-просветната политика и постигнатите резултати во текот на НОД и Револуцијата „нашата борба... просветуваше илјадници и илјадници глави, спремајќи ги да бидат утре способни да одлучуваат за својата судбина, да бидат способни утре да ја земат својата судбина, својата земја и својата иднина во своите работнички и вредни раце“ како што пишуваше и како што се очекуваше во Прогласот на Покраинскиот одбор на Црногорската народна младина од април 1942 година.⁴⁰

*(Превел од српскохрватски јазик
Коста ПЕЕВ)*

ZORAN LAKIĆ

THE EDUCATION POLICY OF THE PEOPLE'S AUTHORITY IN MONTENEGRO BETWEEN 1941 AND 1945

S u m m a r y

The Revolution of the Yugoslav peoples between 1941 and 1945 differ from other revolutions because of its special treatment of education. The best proof of this is that the fighters, in addition to carrying their weapons, also carried a book as a second arm in their struggle for freedom.

During the People's Liberation War and Revolution the function of education was at all times present. The teachers and professors took chalk instead of guns and pupils — books. This was the greatest expression of a new revolutionary relationship towards this most important social activity. Thus, through the cultural and educational policy and the results achieved during the people's liberation war and Revolution, the struggle included teaching thousands of people and preparing them to be capable tomorrow of taking their fate in their own hands.

⁴⁰⁾ Документи за историјата на младинското движење во Југославија, том I, кн. II, 1954, стр. 592.